

Küküllőmenti népballadánk világa¹

1. A népballada, mint epikus ének, egyike a legnépszerűbb népköltészeti alkotásoknak. Nem véletlen, hogy a népmese mellett épp ezt a műfajt kezdték gyűjteni és tanulmányozni a népi életet is búvárló első kutatónemzedékek. Az iránta való érdeklődés az elmúlt több mint másfélszáz esztendőben csöppet sem lanyhult, ellenkezőleg: a gyűjtött anyag gyarapodásával egyre fokozódott, egyre terebélyesedett. Nem is csoda: a népballada-költészet megismerése önmagunk teljesebbé tételének egyik forrásává vált, a költői szépség iránti érzékünk pedig valósággal „megnemesedett”.

A felfedezés izgalmával hat ma is minden frissen megjelent balladagyűjtemény. Eljött már az újabb „összesítő válogatások” ideje is. Itt két címet feltétlenül említenünk kell: *Ószékely népballadák* (1998), *Csángómagyar népballadák* (2002). Mindkettő Faragó József gondozásában jelent meg, ő látta el értő bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel. A két cím önmagáért beszél: az első a Székelyföld, a másik a csángók balladaköltészetének teljességéről nyújt átfogó képet. A siker mindenek fölött áll. Jogos olvasói igényt elégítenek ki.

2. Ennek az élénk olvasói érdeklődésnek tettünk eleget, amikor magunk is új balladaskönyvet állítottunk össze. Kiadványunk szövegek központú, akár csak a már emlegetett két Faragó kiadvány. Célunk ezúttal nem a teljes balladakincs „válogatott” bemutatása, hanem egy kisebb földrajzi tájegységnek, a Kis-Küküllő felső folyása vidékének balladavilágáról szeretnénk hírt adni. Annál is inkább, mivel erről a területről mindössze néhány, a magunk gyűjtéséből pedig csak három szöveg „fért be” Faragó Ószékely népballadáiba.

Kibéd gazdag néphagyománya már rég felhívta magára a közfigyelmet. Itt született Kibédi Mátyus István (1725–1802), Marosszék első főorvosa, aki hat kötetes nagy munkájában, az *Ó, és új diaeteticában* (Pozsony, 1787–1793) átfogó képet adott a vidék népének életviteléről. Ma őt tekintjük a társadalomnéprajzi kutatások egyik jelentős előfutárának. A XIX. század végén itt tanított tizenhét éven át Ósz János (1863–1941), aki több kötetben is népszerűsítette Kibéd népmesekincsét. Fő műve 1941-ben jelent meg Kolozsváron (és Budapesten is) *A csudatáska* címmel. Az ő tanítványa volt Seprődi János (1874–1923), aki a szülőfalunak kijáró tisztelettel és megbecsüléssel térképezte fel a helység legfontosabb népdaltípusait. Hagyatéka születésének 100. évfordulóján látott napvilágot, *Seprődi János válogatott zenei írásai és népzenei gyűjtése* címmel (Bukarest, 1974). Bartók Béla (1881–1945) is felfigyelt Kibéd népköltészetére: életében a legelső népdal-lejegyzései a kibédi Dósa Liditől valók, ezeket 1904-ben rögzítette Gerlicepusztán, majd utóbb Dósa Annától (Lidi húga) is gyűjtött Budapesten. A két énekessel való találkozása „elhatározó jelentőségű” volt pályájának alakulásában. 1939-ben Barabási András (életrajzi adatai még felderítetlenek) tett közzé népszokásokat, ezek az *Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez* című kötetben láttak napvilágot (Kolozsvár, 1939). Nos, ez a láncszerűen kapcsolódó kutatómunka segítette elő a falu néphagyományának jobb megmaradását.

3. Eme sorok írója is felzárkózott – később – a vidéken folyó kutatómunkához. Hogyan is kezdődött?

Határozottan tudom, hogy az irodalom, s ezen belül a néphagyomány iránti vonzalmam már kisiskolás koromban élénk volt. A népdalokat (persze, műdalok társaságában) édesanyám közvetítésével ismertem meg. Akkoriban Hármashaluban (Csókfalván) laktunk, itt töltöttem gyermekkoromat (különben Gyoronon születtem).

1952-ben a marosvásárhelyi Bolyai Farkas Líceum tanulója lettem, s a magam, meg a bentlakó társaim daltudását kezdtem rögzíteni. Az első telt füzetem 1954-ből, a második 1955-ből való. Nos, ebben a másodikban látom két legelső népballada-lejegyzésem, az egyik az *Esik eső szép csendesen, csepereg* kezdetű betyárballada, a másik a *Megszólaló halott* (klasszikus ballada). Tizennyolc éves voltam akkor.

A gyűjtőmunkát Erdőszentgyörgyön folytattam tovább, ahol 1955–1962 között nevelő (bentlakásos felügyelő) voltam a helyi líceumban. Az első szakmai „útbaigazításokat” három akkortájt megjelent népköltészeti gyűjtemény közvetítette felém: Faragó József–Jagamas Já-

¹ A *Siratóim lesznek az égi madarak* című megjelenőben lévő Kis-Küküllő menti balladagyűjtemény előszava.

nos: *Moldvai csángó népdalok és népballadák* (Bukarest, 1954); Faragó József: *Diófának három ága. Székely népballadák* (Bukarest, 1956); Kónya Samu: *Háromszéki magyar népköltészet* (Marosvásárhely, 1957). Aztán következett életem egyik döntő pillanata: 1962. szeptember 1-jétől Kibédén lettem magyartanár. Ma is itt élek. Megérkezésemkor rögtön figyeltem a „nagy-község” eleve élő népköltészetére. Ezt az elevenéget Ősz János így érzékeltette – még 1897-ben – az egyik Sepródihez intézett levelében: „Van itt mese, kedves barátom-druszám, zsákszámra, garmadával, csak győzzem őket összefirkantani...”

Most, évtizedek múltán elmondhatom, a sors kegyes volt hozzám, amikor Kibédre vezényelt. Eddig megjelent huszonnöt önálló kötetemből tizenhat kibédi népköltészeti anyagot tartalmaz. Itt csak két címet említek, amelyeknek anyaga „érdekszféránkba” vág: *Kibédi népballadák* (Bukarest, 1975); *Elindultam hosszú útra. A kibédi Majlát Józsefné Ötvös Sára népballadái* (Bukarest, 1979).

4. Milyen balladákat tartalmaz most készülő kötetünk? Elsősorban a magyar balladakincs legrégebbi rétegének, az úgynevezett klasszikus balladának a népszerűsítésére vállalkoztunk. Vannak közöttük olyan változatok, amelyek az egész magyar nyelvterületen ismertek (Fehér László: *A megesett leány; A halálra táncoltatott leány; A megszólaló halott; A rossz feleség stb.*), és vannak olyanok, amelyeket Faragó József ószékely népballadának nevez, azaz „szülőhazájuk” a Székelyföld volt/van: Barcsai; Kőműves Kelemen; Kis Júlia; Az élve eltemetett leányanya; A gazdag asszony anyja. És van olyan szövegünk is, amely invariáns (egyetlen változatban ismert), ez pedig a Szegény kicsi Erzsébet című epikus énekünk, amely valójában az ősi feleségrablás történetét énekli meg. Kibédén bukkantunk rá. Könyvünkbe „beemeltünk” három legendaballadát is (Felkeltem én; A szálláskereső Mária I-II.), annak érzékeltetésére, hogy lám, a székelyföldi protestáns közösségek még mindig emlékeznek az ugyancsak középkori eredetű vallásos „népenekekre”. Összeállításunk végén rabénekeket közlünk, vannak közöttük ódon hangúak meg újabb keletűek is, de ezek is sok-sok szállal kapcsolódnak a régi stílusú hagyománykincshez. Hadd nevezzük el egyiket-másikat balladás keservesnek. Érdemes idéznünk Csanádi Imre-Vargyas Lajos: *Röpülj, pápa, röpülj* (Budapest, 1954) című balladagyűjteménynek idevonatkozó kitételét: „Rabénekek az Alföldön és a Dunántúl is akadnak, de szinte egytől-egyig betyárvonatkozásúak, a betyár rabságának kifejezői. Az erdélyiek mások...”

Hivatkoznunk kell még arra, hogy a könyvünkben közölt balladákat – kettő kivételével – mind eme sorok írója gyűjtötte. A két kivétel a Kis Júlia és a Szabó Orzsika című balladák, amelyek azért szerepelnek összeállításunkban, mivel főbb motívumaikat mesék, illetve mondák éltették tovább, mintegy igazolva, hogy a balladás „történetek” egykor a Kis-Küküllő folyása mentén is ismertek voltak.

Különböző kötetbeli anyagunk legelső lejegyzése 1958-ból, az utolsó pedig 2002-ből való. S vannak szövegeink – nem is kevés –, amelyek kötetben először látnak napvilágot. Ez a tény már egymagában is forrásértékű avatja mostani balladás „jelentkezésünket”. Minderről, s a balladák lelőhelyéről a *Forrásjegyzék* tájékoztat.

5. Az előbbi pontokban utaltunk arra, hogy gyűjteményünkbe mese- és mondavariánsok is bekerültek, mivel szoros szálakkal kötődnek balladaszövegeinkhez. Itt szólunk kell az „énekelt” balladák prózai részeiről, azaz prózában elmondott epizódjairól. A jelenségre már régebben figyeltek a kutatók, s mindjárt a „romlás” jeleként könyvelték el. Magunk külön dolgozatban foglalkoztunk a jelenséggel (Prózává oldódó népballadák, Művelődés, 1973), s hangsúlyoztuk, hogy ezek a prózázások néha szerves kísérői a balladák verses változatainak. Sőt, azt is megkockáztattuk, hogy kijelentsük: más minőségű, de új szépség keletkezik. Kallós Zoltán magisztrális gyűjteménye a balladák meseváltozatait is közli (*Balladák könyve*. Bukarest, 1970).

Igaz, a prózává töredeztetést leggyakrabban a feledés váltja ki (a fő eligazítónak, a dallamnak az elfelejtése), s ilyenkor az adatközlő „más szavakkal”, tehát kötetlen prózával egészíti ki a hiányzó részeket. Több nagyballadának a szemünk láttára hullott ki a népi emlékezetből, visszavonhatatlanul. Faragó József például végleg elbúcsúzott egy rugonfalvi, magam pedig egy kibédi klasszikus balladától (Búcsú Görög Ilona rugonfalvi balladájától. In: *Balladák földjén*. Válogatott tanulmányok, cikkek. Bukarest, 1977.; Búcsú a kibédi Barcsai-balladától. In: *Vettem gyöngyöt*. Népköltészeti tanulmányok. Székelyudvarhely, 1997). Modernizálódó ko-

Szegény kicsi Erzsi (A rabolt feleség)

- Jó estét, jó estét, szegény kicsi Erzsi.
– Jó estét, jó estét, szép kapitány úrfi.
- Gyere el, gyere el, feleségem leszel,
Gyere el, gyere el, gazdag asszony leszel.
- Nem menyek, nem menyek, szegény leány vagyok,
Szegény leány vagyok, apámat se hagyom.
- Kísérj ki, kísérj ki, szegény kicsi Erzsi,
– Kísérlek, kísérlek, szép kapitány úrfi.
- Szép kapitány úrfi felpattant a lóra,
Szegény kicsi Erzsit el is elrabolta.
- Hova mész, hova mész, szép kapitány úrfi?
– Csak ide, csak ide, a nagy erdő közi.
- Kősziklaházamban feleségem leszel,
Rablótársaimnak a pajtása leszel.
- Mér hoztad, mér hoztad, szép kapitány úrfi,
Esküvőre hoztad, vagy a fejét venni?
- Esküvőre hoztam, lesz a feleségem,
Esküvőre hoztam, lesz a feleségem.
- Tizenkét az óra, menni kell az útra,
Menni kell útra, ember-gyilkolóra.
- Itt maradsz, itt maradsz, szegény kicsi Erzsi,
Holnap álló délig vissza fogunk jönni.
- Istenem, Istenem, hogy lehet megszokni,
Egész életemet búval eltölteni.
- Búval eltölteni, bánattal ruházni,
Ha meghalok, ki fog jajszóval siratni.
- Megsiratnak engem az égi madarak,
S el is eltemetnek az erdei vadak.
- Mi lehet, mi lehet kincses kamarába?
Hét leány, hét leány nagyon bépockolva.
- Istenem, Istenem, a nyócadik leszek,
Istenem, Istenem, a nyócadik leszek.

Másnap a nagy erdőt katonaság szállja,
Szegény kicsi Erzsit halva megtalálja.

(Elmondta Kibéden Madaras Györgyné Dósa Juliána 81 éves
1964. december 4-én)

Mikor mentem Szeredába

- Mikor mentem Szeredába,
Törvénybíró udvarába,
Ott láttam sok urat ülni,
Azok fognak elítélni.
- Elítélnek sok időre,
Három kerek esztendőre,
Írok haza jó anyámnak,
Küldjön ruhát rab fiának.
- El is jött a civil ruha,
Sirathatsz már, édesanya,
Sirathatsz már jajszóval is,
Egy fiad volt, rab lett az is.
- Erdő, erdő, kerek erdő,
Közepében rabtetető,
Közepében halálmadár,
Egyik sírről a másikra száll.
- Erdő, erdő, de magos vagy,
Szülőföldem, de távol vagy,
(ha) Azt az erdőt levághatnám,
Szülőföldem megláthatnám.
- Harangoznak kis falumba,
Elmenyek én a templomba,
Hálát adok az Istennek,
Hogy még egyszer szabad lettem.

(Énekelte Hármásfaluban Ráduly Rózsika 12 éves,
1959. augusztus 12-én)

a) Az idősek még többnyire a hagyományokból, a fiatalok többnyire könyvből sajátítják el a balladákat. Még más szóval: a hagyományos balladaköltészet őrzői és fenntartói az öregek.

b) A balladaismeret és a nemek viszonyát vizsgálva úgy látjuk, van tehát egy vonzalom, érvényesül egy szelekció, amelynek folytán a balladaköltészetből a nők elsősorban a női tragédiákra, a férfiak elsősorban a férfitragediákra érzékenyek.

c) A falu lakosságának csak 4,5%-a ismer népballadákat a hagyományból. Eszerint a folkloristának 20–25 embert kell megkérdeznie, míg egy hagyományos balladára talál, feltéve, ha bármilyen darabbal megelégszik. Ha egy Molnár Anna-féle ritkaságot keres, 333 embert, ha pedig egy Barcsai-féle régiség után kutat, több mint 1000 embert kell végigkérdeznie, amíg eredményre jut. A ballada ritkaságától függően több a ráfordítás a keresésre, mint a tényleges gyűjtésre.

d) A hagyományos íratlan kultúra és a modern írásos kultúra nagy történelmi szerepcseréje során, a kimondott és a nyomtatott szó versenyében az utóbbi óriási fölénybe jutott.

e) A folkloristának azt is tudnia kell, hogy a faluban a hagyományos balladák és a könyvballadák nem élnek külön életet, hanem kölcsönösen hatnak egymásra, összekeverednek.

f) Nincs egyetlen olyan ballada sem, amelyről a faluban mindenki tudna.

Megállapításaink az elmúlt több mint harminc esztendőben, sajnos, egyre igazabbnak bizonyultak. A népballada, mint népköltészeti műfaj, egyre inkább háttérbe szorul.

9. Már utaltunk arra, hogy az ép, a strófikus szerkezetet jól megőrző balladaváltozatok mellett prózai részekkel bővített, vagy prózává töredezett variánsok is vannak. Sőt, mese- és mondaanyagot is közlünk, ha azok balladamotívumokat tartalmaznak. Ez az „együttlátás” nem csak a mi találmányunk, a folklórkutatók már felfigyeltek (igaz, nem régóta) erre a „műfaji átsapásra” is, a különböző műfajok motívumainak „összejátszására”, megismétlődésére. Hadd idézzünk itt két vélekedést:

Nagy Olga 1977. október 27-én eme sorok írójához intézett levelében – értékelve a *Vettem gyöngyöt* (Szekelyudvarhely, 1997) című könyvemet – a következőket írta: „Eddig az volt: valaki vagy mesekutató, vagy balladakutató. De íme mi derül ki: az, hogy ballada, mese, sőt mondák összefüggnek. Ezt persze csak olyan kutató »fedezheti fel«, aki nem »kirándulóként« jár terepre, de ott él közöttük; így figyelhet meg mindent. Így láthatja meg az összefüggéseket.” A levél a Néprajzi Látóhatár ünnepi írásokat tartalmazó kötetében jelent meg, amelyben a 80 esztendő Nagy Olgát köszöntöttük (2001. 1–4. sz.). A *magyar folklór* (i. m. Bp., 1998) című könyvben Katona Imre félreérthetetlenül szól ugyanerről a folklórjelenségről: „A balladák viszonylag sokáig őrzik a mesés-mondai eredet és rokonság emlékét, sőt, még az újabb korokban is visszaváltozhatnak... Amikor pedig a balladák kezdenek feledésbe merülni, nemcsak a lírai dallá válás, a dalokba való beolvadás, hanem a prózai részek betoldása és végső fokon mondaként való továbbélésük is megfigyelhető: ez utóbbiakra napjainkban is egyre több példát idézhetnénk.”

Mostani népballadakötetünk tehát eme újabb felismerések „fényében” állt össze. A könyv ötvenöt szöveget tartalmaz. A benne közölt mese vagy mondaváltozatok is (alcímükben) a balladatípus címét kapták.

A típusok körülhatárolásában jó eligazítást ad a *Jegyzetek a balladákhöz* című fejezetünk, ahol balladatípusonként tárgyaljuk a kötet anyagát. Azért hangsúlyozzuk ezt, mert például a *Repülj, madár, repülj* és a *Fúj már az őszi szél* rabénekek egyetlen típust alkotnak, s ezt magukban a szövegekben (alcímként) nem jelöltük. Melyik sort emelhetjük volna ki típusjelölőnek? Ezt figyelembe véve végül is az ötvenöt szöveg huszonzét típusba sorolódott. Eme „típusalkotási módszer” nagyban megkönnyítette a jegyzetek összeállítását.

10. Végezetül még annyit: bízunk abban, hogy mostani könyvünk hozzájárul a népballadák világának alaposabb megismeréséhez, a régi, patinás szövegek jobb megértéséhez, a rejtett szépségek felfedezéséhez.

Ráduly János